

58. ročník

2021/2022

ŠKOLNÍ KOLO

Kategorie D

Organizační informace

DŮLEŽITÉ UPOZORNĚNÍ

Pro účast v soutěži je nutné se registrovat přes webové stránky Chemické olympiády a přihlásit se k řešení vybrané kategorie.

- 1) Nejsem registrován na webových stránkách ChO:

<https://olympiada.vscht.cz>

Do 11. 2. 2022 se **zaregistrujte** na webových stránkách ChO a **přihlaste** se na kategorii D Chemické olympiády.

- 2) Jsem registrován na webových stránkách ChO:

<https://olympiada.vscht.cz>

Do 11. 2. 2022 se **přihlaste** na kategorii D Chemické olympiády.

Podrobný návod k provedení registrace a přihlášení na soutěžní kategorii naleznete na zmíněných webových stránkách ChO v sekci Organizace ChO pod záložkou Pro studenty.

Učitele prosíme, aby studenty vyzvali k registraci. Pokud student registraci neprovede, členové okresní komise studenta v databázi „neuvidí“ a nebudou ho moci vybrat do okresního kola.

Prosíme o dodržení termínu pro přihlášení ke kategorii.

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky ve spolupráci s Českou společností chemickou a Českou společností průmyslové chemie vyhlašují 58. ročník předmětové soutěže

CHEMICKÁ OLYMPIÁDA

2021/2022

kategorie D

pro žáky 8. a 9. ročníků základních škol a odpovídající ročníky víceletých gymnázií

Kompletní informace o Chemické olympiádě (Novinky, Úlohy, Harmonogram, Kontakty, Organizační řád, Výsledky, apod.) jsou uvedeny **na webových stránkách ChO** (<https://olympiada.vscht.cz>).

Chemická olympiáda je předmětová soutěž z chemie, která si klade za cíl podporovat a rozvíjet talentované žáky. Formou zájmové činnosti napomáhá vyvolávat hlubší zájem o chemii a vést žáky k samostatné práci.

Soutěž je jednotná pro celé území České republiky a pořádá se každoročně. Člení se na kategorie a soutěžní kola. Vyvrcholením soutěže pro kategorii A je účast vítězů Národního kola ChO na Mezinárodní chemické olympiádě (IChO), která se koná každoročně. Nejlepší řešitelé krajských kol mají možnost zúčastnit se oblíbených Letních odborných soustředění ChO – Běstvina (www.bestvina.cz) nebo Běstvinka (www.bestvina.cz/p/bestvinka).

České vysoké školy s chemickými obory obvykle nabízejí prominutí přijímací zkoušky uchazečům, kteří se zúčastnili či se stali úspěšnými řešiteli Krajského nebo Národního kola ChO v kategorii A a E, případně B. Aktuální informace o možnosti prominutí přijímací zkoušky pro konkrétní studijní obor a pro daný školní rok naleznete na internetových stránkách vybrané vysoké školy.

Řada vysokých škol nabízí stipendia pro své studenty z řad účastníků ChO. Informace o takových stipendiích naleznete v aktuálním stipendijním řádu vybrané vysoké školy.

Celostátní soutěž řídí Ústřední komise Chemické olympiády v souladu s organizačním řádem. Na území krajů a okresů řídí Chemickou olympiádu krajské a okresní komise ChO. Organizátory krajského kola pro žáky středních škol jsou krajské komise ChO ve spolupráci se školami, krajskými úřady a pobočkami České chemické společnosti a České společnosti průmyslové chemie. Na školách řídí školní kola pověřený učitel (garant školního kola).

V souladu se zásadami pro organizování soutěží je pro vedení školy závazné, v případě zájmu studentů o Chemickou olympiádu, uskutečnit její školní kolo, případně zabezpečit účast studentů v této soutěži na jiné škole.

První kolo soutěže (školní, ŠK) probíhá na školách ve všech kategoriích zpravidla ve třech částech. Jsou to:

- a) studijní (teoretická) část,
- b) laboratorní (praktická) část,
- c) kontrolní test školního kola.

Součástí tohoto dokumentu jsou úlohy teoretické a praktické části školního kola, které jsou ke stažení i na webu ChO. Žáci vypracovávají teoretickou část samostatně doma s případnou pomocí odborné literatury. Praktická část se provádí v laboratoři ve škole po domluvě s učitelem. Obě tyto části lze vypracovávat kdykoli v průběhu stanoveného rozmezí školního kola. Kontrolní test školního kola bude distribuován jako samostatný dokument a píše se formou časově omezené písemné práce v den stanovený v harmonogramu ChO.

Úlohou pedagoga na škole je:

- a) opravit vypracované úkoly soutěžících, zpravidla podle autorského řešení (učitel či garant ŠK),
- b) zapsat výsledky školního kola na web ChO a stanovit pořadí soutěžících (garant ŠK)
- c) provést se soutěžícími rozbor chyb.

Prosíme guaranty o včasný zápis výsledků na web ChO.

Harmonogram 58. ročníku ChO pro kategorii D

Teoretická a praktická část školního kola:	říjen 2021 – únor 2022
Přihlášení k řešení úloh ChO kat. D:	27. 09. 2021 – 11. 02. 2022
Kontrolní test školního kola:	11. 02. – 15. 02. 2022 (dle jarních prázdnin)
Zápis výsledků ŠK na web ChO:	11. 02. – 17. 02. 2022

Okresní komise je oprávněna na základě dosažených výsledků ve školním kole vybrat omezený počet soutěžících do okresního kola ChO. Žáci postupující do okresního kola jsou kontaktováni okresní komisí.

Žáci, jejichž výsledky nebudou zapsány na web ChO, nemusí být do vyššího kola vybráni.

Okresní kola: 04. – 08. 03. 2022 (dle jarních prázdnin)

Krajská kola: 29. 03. 2022

Letní odborné soustředění: červenec 2022, Běstvína

Organizátoři vyberou na základě dosažených výsledků v krajských kolech soutěžící, kteří se mohou zúčastnit letního odborného soustředění Chemické olympiády v Běstvěině.

Ústřední komise Chemické olympiády děkuje všem učitelům, ředitelům škol a dobrovolným pracovníkům, kteří se na průběhu Chemické olympiády podílejí. Soutěžícím pak přeje mnoho úspěchů při řešení soutěžních úloh.

58. ročník

2021/2022

ŠKOLNÍ KOLO

Kategorie D

Teoretická část – Zadání

TEORETICKÁ ČÁST

20 BODŮ**Autor****RNDr. Ing. Petr Distler, Ph.D. et Ph.D.**

*Katedra jaderné chemie, Fakulta jaderná a fyzikálně inženýrská, ČVUT
Katedra učitelství a didaktiky chemie, Přírodovědecká fakulta, UK
Gymnázium ALTIS, Praha 10*

Recenze**RNDr. Luděk Míka, Ph.D.**

*Katedra učitelství a didaktiky chemie, Přírodovědecká fakulta,
Univerzita Karlova; Gymnázium Dr. A. Hrdličky, Humpolec*

Mgr. Magda Zemánková

ZŠ Šumice

Milí žáci, milé žákyně, nadšenci do chemie,

v letošním roce je pro Vás připravené téma Atmosféra a země. Společně se podíváme na atmosféru Země azemskou kůru, na jejich části a charakteristiku, a hlavně na vlastnosti a reakce pěti nejzastoupenějších prvků a sloučenin v atmosféře (dusík, kyslík, argon, oxid uhličitý a neon) a v zemské kůře (opět kyslík, křemík, hliník, železo a vápník).

V každém kole Vás čeká pět úloh. První z nich je cizojazyčná křížovka, kde si procvičíte orientaci v řešených tématech a pojmech. Po ní následuje hra na pravdu – zde bude Vaším úkolem posoudit pravdivost desíti tvrzení a chybná tvrzení opravit. Na třetí úlohu už bude Váš mozek dostatečně procvičen a vrhnete se proto do světa chemických reakcí vybraných prvků a vyřešíte pavouka. Z hodin přírodopisu možná znáte, že na území ČR bylo pozorováno skoro 900 druhů pavouků – na Vás ale čekají pouze čtyři různí! U úlohy Kovy a polokovy litosféry se podíváte na vybrané minerály, spočítáte procentuální zastoupení prvků i výtěžek kovu/polokovu při jeho výrobě a připomenete si pojmy redoxních reakcí. Při páté úloze „Tabulky“ už budete pravděpodobně unaveni, a proto Vás čeká místo náročného přemýšlení práce s daty. Hm, později možná i práce s procenty a určení stechiometrického vzorce sloučeniny. A pokud zvládnete i pátou úlohu, můžete si jako odměnu dát třeba tabulku čokolády :-)

Chybět samozřejmě nebudou ani úlohy praktické. Protože je vápník pomyslnou Popelkou mezi pěti nejzastoupenějšími prvky, bude praktická část věnována právě vlastnostem a reakcím vápníku a jeho sloučenin. Níže najdete doporučenou literaturu – jedná se o učebnice pro základní školy a gymnázia a odkaz na internetové stránky, kde najdete celou řadu zajímavých reakcí (určitě se je všechny neučte – podívejte se na jednodušší z nich, zejména na principy).

Za sebe i recenzenty Vám přeji, abyste si řešením letošního ročníku procvičili stávající znalosti, naučili se nové poznatky, zapřemýšleli jste si o řešených tématech a v neposlední řadě se zdokonalili při práci v laboratoři na připravených praktických úlohách – snad pestrých a zajímavých.

Petr Distler

Doporučená literatura (vždy se zaměřením na výše uvedená témata):

- 3) Anorganická chemie. E-Chembook.eu – Multimediální učebnice chemie pro gymnázia. Dostupné z: <http://www.e-chembook.eu/anorganicka-chemie>.
- 4) P. Beneš, V. Pumpr: Základy chemie 1, Fortuna 1993.
- 5) P. Beneš, V. Pumpr: Základy chemie 2, Fortuna 1993.
- 6) J. Mach, I. Plucková: Chemie 8 – Úvod do obecné a anorganické chemie, Nová škola 2017.
- 7) A. Mareček, J. Honza: Chemie pro čtyřletá gymnázia – 1. díl, Dataprint Brno 1998.
- 8) A. Mareček, J. Honza: Chemie pro čtyřletá gymnázia – 2. díl, Dataprint Brno 1996.
- 9) Rovnice v anorganické chemii. Michael Canov. Dostupné z: <http://canov.jergym.cz/anorgrov/anorgani.htm>.
- 10) J. Škoda, P. Doulík: Chemie pro 8. roč. ZŠ a víceletá gymnázia, Fraus 2012.
- 11) Další důvěryhodné internetové zdroje.

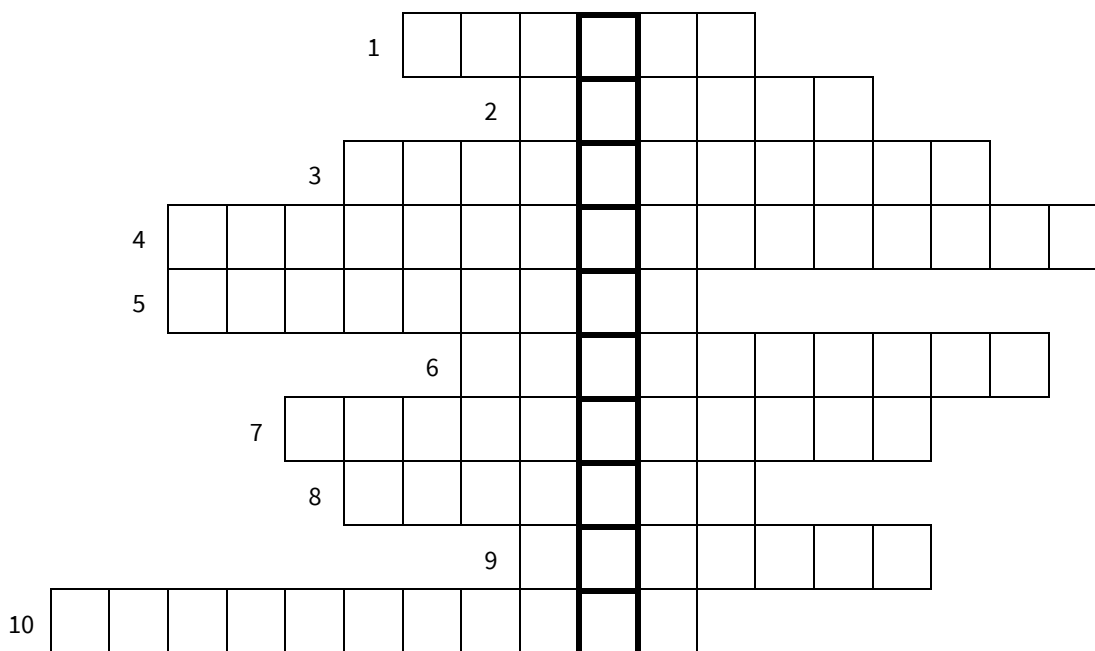
Úloha 1 Křížovka по-русски

3,00 bodů

V křížovce по-русски si procvičíte pojmy související s prvky a sloučeninami zemské kůry a atmosféry. Vyluštěním získáte příjmení všestranného chemika, fyzika, geologa, meteorologa, ekonoma a technologa přelomu 19. a 20. století. Ten ve světě proslul zejména velmi precizním předpovězením vlastností skandia, gallia a germania, které v té době nebyly ještě objeveny, a dále uspořádáním chemických prvků do periodické soustavy v podobě, jak ji známe dnes. Poznámka: CH považujte za jedno písmeno.

1) Doplňte do křížovky chybějící pojmy.

- Název minerálu, ze kterého se vyrábí křemík a najdete ho například na pískovišti.
- Směs hliníku a oxidu železitého se používá např. ke svařování kolejnic. Má stejný název jako jedna skupina hmyzu. Jak se směs nazývá?
- Název skupiny, kam patří 3. nejzastoupenější prvek zemské atmosféry (dvě slova bez mezery).
- Proces, kterým se vyrábějí plyny z atmosféry (dvě slova bez mezery).
- Zařízení, ve kterém se vyrábí železo (dvě slova bez mezery).
- Čistý křemík se využívá zejména k výrobě ...
- Nejzastoupenější kovy v zemské kůře můžeme na základě jejich chování a výskytu v přírodě dle Beketovovy řady zařadit mezi kovy ....
- Čtvrtý nejrozšířenější prvek zemské atmosféry se používá ve speciálních „žárovkách“, které se nazývají ...
- Barva plamene vápenatých solí se označuje jako cihlově ...
- Vodík, dusík, kyslík, fluor a chlor tvoří .... molekuly.

2) Napište tajenku (doplňte chybějící háček) a doplňte, z jaké země daná osobnost pocházela.

Úloha 2 Hra na pravdu 5:5**3,75 bodů**

O atmosféře i litosféře možná již znáte mnoho zajímavostí. V této úloze si ověříte, zda si je pamatujete správně, a nebo je třeba ještě prostudovat doporučenou literaturu. Ve Hře na pravdu posuďte 10 uvedených tvrzení. Jak název napovídá, jsou uvedena v poměru 5:5. Pokud označíte tvrzení za nepravdivé, tak ho opravte. Při opravách nepoužívejte negaci (místo je – není), ale zaměňte chybná slova, aby tvrzení bylo pravdivé.

- 1) Hmotnost atmosféry je přibližně 5×10^{15} tun (přibližně milionkrát nižší než hmotnost Země).
- 2) Kyslík a dusík se vyrábí např. frakční destilací zkapalněného vzduchu.
- 3) Ozon nás chrání před infračerveným zářením.
- 4) Plícemi člověka projde denně zhruba 120 kg vzduchu, z něhož se uplatní asi 700 g kyslíku při reakcích v našem těle.
- 5) Potrava, voda a vzduch jsou základní podmínky života. Nejdéle vydrží člověk bez vody.
- 6) S rostoucí nadmořskou výškou klesá teplota atmosféry.
- 7) Schopnost aktivního uhlí zachycovat plyny, kapaliny a pevné látky se nazývá adsorpce.
- 8) Smog je směs mlhy, prachu a kouřových zplodin.
- 9) Vysoká pec se plní koksem, železnou rudou a vápníkem.
- 10) Z litiny se vyrábí topná tělesa, poklopy nebo potrubí.

Úloha 3 Pavouk podporující**6,50 bodů**

Každý správný chemik umí zapisovat chemické rovnice a vyčíslovat je. Níže máte uvedených 11 látek, které jsou v pěti různých reakcích reaktanty nebo produkty. Náповěda: Můžete si zkusit zpracovat rovnice graficky jako „pavouka“, kde jeho tělo bude prvek **A**, končetiny pak jednotlivé reakce a pavučina vzájemné vztahy mezi jednotlivými reakcemi. Ale můžete napsat pouze rovnice bez grafického znázornění. Velkým pomocníkem Vám může být i použití PSP.

Prvek **A** je druhý nejzastoupenější plyn v zemské atmosféře. Jeho reakcí se žlutým pevným prvkem **B** vzniká sloučenina **C** (reakce 1), která je jednou z látek způsobujících kyselou dešť. Prvek **A** reaguje i s alkalickým kovem **D**, který se používá například při výrobě baterií a nebo v léčích proti maniodepresivním poruchám, tj. podporuje dobrou náladu, za vzniku oxidu **E** (reakce 2). V laboratoři se dá prvek **A** připravit například tepelným rozkladem svých oxidů ušlechtilých kovů. Tepelným rozkladem (reakce 3) sloučeniny **F** vznikne prvek **A** a prvek **G**, který je za pokojové teploty šedo-stříbrnolesklý kapalný kov. Druhou možností je použít sloučeninu **H**. Stejně jako v minulém příkladě vznikne termolýzou látka **A** a dále šedý pevný kov **I**, který se používá např. ve šperkařství a určitě ho budete mít doma (reakce 4). Kationty ve sloučeninách **F** a **H** mají různé oxidační číslo. Doma si prvek **A** připravíte nejsnadněji z bezbarvé kapaliny **J** v lékárně. Ta se katalyticky rozkládá na látku **A** a **K** (reakce 5). Jako katalyzátor může sloužit oxid manganičitý nebo krev. Látka **K** slouží jako nejběžnější rozpouštědlo a je všude kolem nás.

- 1) **Napište vzorce a systematické názvy látek A – K.**
- 2) **Zapište rovnici a vyčíslete reakce 1 – 5.**
- 3) **Podle čeho dostal pavouk své „druhové jméno“? Proč se „řada reakcí“ nazývá podporující?**

Úloha 4 Kovy a polokovy litosféry I – ferrum**3,60 bodů**

Železo je důležitým biogenním prvkem – podílí se na přenášení kyslíku a nedostatek železa v našem těle se nazývá chudokrevnost. Největší naleziště železné rudy se nalézají v Brazílii, Austrálii a Číně. Mezi nejvýznamnější rudy patří například oxid železnato-železitý (magnetit, magnetovec), oxid železitý (hematit, krevet) nebo uhličitán železnatý (siderit, ocelek). Průmyslově se vyrábí ve vysoké peci. Železo se z magnetitu vyrábí jeho redukcí koksem. Uvažujme, že jako vedlejší produkt vzniká oxid uhličitý.

- 1) Vypočítejte procentuální zastoupení železa v jednotlivých rudách a seřadte je sestupně podle zastoupení železa.**
- 2) Zapište uvedený děj chemickou rovnicí, rovnicí vyčíslete a vyznačte, který prvek se oxiduje a který se redukuje (můžete zapsat poloreakce oxidace a redukce).**
- 3) Spočítejte, kolik kg železa vznikne, pokud takto zpracujete 20 kg magnetitu, který obsahuje 20 % hlušiny.**

Úloha 5 Setkání Scheeleho, Priestleyho, Berzelia, Orsteda a Davyho u Eiffelovy věže**3,15 bodů**

U Eiffelovy věže se setkali pánové uvedeni výše a důkladně si ji prohlédli a přečetli informační cedule. Zjistili, že byla dostavěna v roce 1889, i s anténou je vysoká 324 metrů a váží přibližně 7 300 tun. Železná ruda, potřebná pro výrobu oceli na její stavbu, byla získána ze zemské kůry, proto máte v tabulce uvedených pět nejzastoupenějších prvků litosféry, jejich hustotou, teplotou tání a teplotu varu.

Vlastnost	Kyslík	Hliník	Křemík	Vápník	Železo
Hustota [g/cm ³]	0,0014	2,7	2,3	1,5	7,9
Teplota tání [°C]	- 219	660	1414	842	1538
Teplota varu [°C]	- 183	2519	3265	1484	2861

- 1) Jaké skupenství budou mít jednotlivé prvky při teplotě 700 °C?**
- 2) Jaký je největší teplotní rozsah (interval mezi dvěma teplotami), kdy bude maximum z uvedených prvků kapalných?**
- 3) Spočítejte, kolik bude vážit koule o poloměru 10 cm: a) naplněná kyslíkem (hmotnost obalu koule zanedbejte); b) vyrobená z křemíku?**
- 4) Podle čeho jsou prvky v tabulce seřazeny?**
- 5) Přiřadte objevitele z názvu úlohy k jednotlivým prvkům. Pozor na dva chytáky, které na Vás čekají.**
- 6) Mohli se skutečně pánové setkat u Eiffelovy věže?**

- 7) **Na jakou teplotu byste museli Eiffelovu věž zahřát, aby se roztavila? Pro zjednodušení předpokládejme, že je vyrobena z oceli velmi podobné vlastnostem železa. Jaký by byl objem taveniny?**

Během setkání dýchali naši vědci kyslík ze vzduchu, jak už to bývá. Při výpočtech s plyny je dobré si spočítat molární objem plynu: tedy objem v dm^3 , který zaujímá jeden mol plynu při dané teplotě a tlaku. Výpočet může být proveden podle vzorce:

$$V_M = \frac{8,31 \cdot T}{p},$$

kde p je atmosférický tlak (zadaný v kPa), T je termodynamická teplota v kelvinech ($T = t + 273,15$, kde t je teplota ve stupních Celsia).

- 8) **Vypočítejte, jaký bude molární objem vzduchu při teplotě 0 °C a 25 °C. Při obou teplotách uvažujte tlak 101 325 Pa.**